

השמירה על שיווי המשקל

רות נצר: **השלם ושברו, מיתוס, ספרות, שירה - כינוס מאמרים ממבט פסיכולוגיית המעמקים של יונג, כרמל 2010, 746 עמ'**

אפתח בשני גילויים נאותים. האחד: אני באה מתחום הספרות העברית שאני בת-בית בה, ולא מתחום הפסיכולוגיה, שבה אני אולי רק דיירת משנה בזכות אבי, ובני, הפסיכולוג ד"ר ענר גוברין. השני: הקשר שלי לנושא הוא אישי, וקשור באבי ו"ל, ישראל כהן, שכתב ספר בנושא: **כחביון הספרות העברית. עיון לאור משנתו של ק"ג יונג** (עקד, תשמ"א/1981).

ספרה של רות נצר **השלם ושברו**, קרוב ללבי. יש בו המשך מתוך הידוש למפעלו של אבי. ספרה קנה את עולמו בלבי בין השאר משום שהביא גאולה לעולם ואמר דבר בשם אומרו. ואני מצטטת מתוכו: "חוקר הספרות, ישראל כהן, הוא הראשון שהתייחס למשנתו של יונג כמתודה שמתאימה לחקר הספרות העברית. בספרו **כחביון הספרות העברית - עיון לאור משנתו של ק"ג יונג** הוא מבאר ביסודיות את התאמתה המיוחדת של תורת הארכיטיפים לתפיסת העולם המיתית של היהדות ולחשיבה היהודית לדורותיה, הן משום שיונג מציין את קיומם של ארכיטיפים תרבותיים, והן משום הדגשתו של יונג את הרליגיוזיות הטבעית שבנפש. הוא מביא את דעתם של הוגי דעות יהודיים על יונג". השמות שהיא מזכירה: שמואל הוגו ברגמן, א"ד גורדון, אהרן צייטלין, יוסף שכטר. עוד היא מזכירה את דעתו של ישראל כהן, "שמשנתו של יונג חופפת לרעיונות שקיימים אצל הוגי היהדות. כך ה'לא מודע' תואם את משל העובר במעי אמו שלומד שם את כל החוכמה (נידה ל, ע"ב), ואת המושג 'קדמות השכל' של המגיד ממזריש".

בסיום סקירתה התמציתית והממצה את רעיונותיו של ישראל כהן בספרו, היא מצטטת מתוכו: "עגנון הוא סופר שהזיקה הארכיטיפית ושיטתה להלכה ולמעשה מזווגות בדמו ואין הוא יכול לצאת מחוץ לתחומן אפילו לכשירצה" (עמ' 33-34; וכן בעמ' 232 בספרה). מובאות אלה מעידות בעיני בראש ובראשונה על יושר אינטלקטואלי של חוקר, כאחת מן המידות שספר מחקר ראוי לשמו נבחן בהן. לצערי, הולכים ופוחתים, בתקופה האחרונה, אלה הטורחים להזכיר את המקורות שעליהם הסתמכו ואותם עיבדו במחקריהם, וכדי להוסיף חטא על פשע - מנכסים לעצמם את פירות מחקריהם של קודמיהם במצח נחושה. אחרים, אינם טורחים אפילו להכיר את קודמיהם וכותבים כאילו הם המציאו את הגלגל, ואף ממציינים תיאוריות על חשיבותה של "בורות", כתנאי למחשבה עצמאית, משוחררת ובלתי תלויה, כביכול. אלה כן אלה - אינם חוקרים אלא "חוקרים", במרכאות כפולות ומכופלות. חוקרים לא מעטים מגייסים את תורתו של יונג, ומסתייעים בה במחקר הספרות העברית, אבל אינם טורחים להזכיר את מי שקדם להם, אם מתוך חוסר יושר, אם מתוך בורות. ולא ברור חטאו של מי גדול יותר. בנערתו ובבגרותו בבית אבי, נחשפתי לחיפושיו ולהתלבטותיו בכל הקשור לספרות וללשון העברית. בין השאר לגישה הפסיכואנליטית מיסודו של פרויד, בחקר הספרות. בשנות השלושים של המאה העשרים,

היו מהלכים לגישה זו, במיוחד בקרב חוגי "השומר הצעיר". דב סדן ייצג אותה במיטבה כשנזקק לשיטות פסיכואנליטיות בחקר ברנר. מחקריו, שפורסמו באותן שנים בכתבי עת שונים, כונסו יחד בספרו: **מדרש פסיכואנליטי - פרקים בפסיכולוגיה של י"ח ברנר** (מאגנס, תשנ"ו/1996) עם מבוא של גרשון שקד.

אבי ודב סדן היו ידידים מנוער, עוד מלבוב שבגליציה. אבי לא הסכים עם גישה זו של ידידו הטוב, כתב כנגדה, וחשף את מגבלותיה וחולשותיה. במתח הקשה בין הדעות לידידות, הכריעו הדעות. למרות חילוקי דעות אלה, המשיכו בידידותם לאורך כל חייהם.

זאת ועוד. אבי, שהתחנך בבוצ'אץ' שבגליציה, עיר הולדתו של עגנון, ערך את **ספר בוטאטש** (תשס"ז/1956), שבו השתתף, באופן פעיל ביותר, ש"י עגנון. בין השאר, נכלל בספר **בוטאטש**, פרק על "אילן-היחש של פרופ' זיגמונד פרויד" (עמ' 119-122), שמוצא משפחתו מבוצ'אץ', ושחובר על פי המצבות שבבית הקברות של בוצ'אץ', ועל פי תעודות אחרות; ונכללו בו זיכרונות בני העיר על המשפחה ועל זיגמונד פרויד. עגנון וישראל כהן, היו ידידים טובים. ביום הולדתו ה-80 של אבי, הוצאתי לכבודו את ספר חילופי המכתבים שבינו לבין עגנון ובינו לבין דוד בן גוריון.

והנה, מוצא אבי את עצמו חולק על תורתו של פרויד, היהודי, שמוצא משפחתו מבוצ'אץ' ומצדד דווקא בתורתו של יונג, הגוי, האנטישמי. למותר להוסיף, שהיה לו קשה מאוד עם זה. דבריו, בסעיף הפותח: "יונג הפסיכולוג והנוצרי", מנסים להתמודד עם הנושא הכאוב, האקטואלי גם היום, ורלוונטי גם לספרה של רות נצר. שכן לא רק ביונג מדובר, אלא בכל איש רוח, מדע, אמן, שהיה לא רק אנטישמי אלא גם תמך במשטר הנאצי. האם לפסול את תורתו? אמנותו? ספרותו? האם אפשר להפריד בין הסופר לבין יצירתו? ועוד שאלות עקרוניות מסוג זה, שלדעתי, אין להן פתרון כולל ומוסכם, אלא יש לדון כל מקרה לגופו, הן בתחום האישי ובמיוחד בתחום החברתי-ציבורי (האם לנגן את ונגר? האם לתרגם את מרטין היידגר?) וכן לבחון אותן בכל תקופה מחדש.

בבגרותי נחשפתי להתחבטותו של אבי לא רק בשאלת "הכשרתו" של יונג, שאפשר להעזר בו במחקר הספרות העברית, אלא גם במאמציו הגדולים לרדת לעומקה של תורתו על כל רבדיה והמשתמע ממנה. לשם כך, לא רק קרא את כל מה שנכתב בגרמנית, באנגלית ובעברית, אלא התכתב עם אנשי המקצוע, כמו גם עם ראשי המדברים בתחום המחשבה היהודית, וביניהם עם גרשם שלום. הוא שיתף אותי בהתלבטותיו, והראה לי את המכתבים שכתב ואת המכתבים שקיבל.

אצטט כמה משפטים מהתמודדותו של אבי עם סוגיה קשה ורגישה זו. בסופו של דבר הפריד בין האישי לבין משנתו, וכן מצא "הצדקה" לאיש עצמו, שראה בו מעין "חוזר בתשובה". וכך כתב בין השאר: "כשהחלטתי לכתוב על קארל גוסטב יונג, מייסד הפסיכולוגיה האנליטית, נתעוררו בי היסוסים מחמת אותו פרק בחייו, שבו היתה התנהגותו בשלב הראשון של המשטר הנאצי בעלת גוון אנטישמי" (עמ' 10), וכן: "ודאי, התנהגותו של יונג בתקופה מסוימת ראויה לבדיקה ולביקורת, [...] מה שאין כן משנתו. זו דינה דין אחר. [...] הנחתו בדבר קיום הבלתי מודע הקיבוצי, שביטויי התגלותו שונים אצל כל עם ועם, יש רגליים לדבריו ואין לראות בהם כל סטייה אנטישמית". ועוד הוסיף: "אם נעייץ יפה נמצא, שבתחומה של המחשבה היהודית גופה, נשמעו דעות, שאינן רחוקות משל יונג, מפי בני-סמכא יהודיים כשרים וישרים" (עמ' 10). וכן: "אין מקום למונח כמו מדע יהודי או ארי" - ציטט ישראל כהן את פרויד בשנת 1913 (עמ' 11).

אבל הוא לא הסתפק בכך, וטרח "לבדוק תחילה במה הואשם ועד היכן

חישוף המניעים הנסתרים של האדם, במיוחד "בספירה הסכסואלית" ברוח תורתו של פרויד, גורמת לכך ש"תש כוחו" [של הסקס], כיוון ש"ענן ענוג זה אינו סובל הסתכלות יתירה... היצר המיני נפגם בהחלט וכל חריפותו פגה, פגה, מכיוון שעבר דרך מעבדות ונתמשמש בידי פרופסור זקן פלוני לכל פרטי-פרטיו, [...] עכשיו פקע כוחו. חסלו!" לדעותיו אלה של שופמן, מצטרפת דעתו, שרק מי שהוא יוצר גדול בעצמו, יכול ומסוגל לכתוב ביקורת על יצירותיהם של אחרים.

רות נצר, המודעת להתנגדות זו של היוצרים, ובמידה רבה אף שותפה לה, ממשיכה, בה בשעה במלאכתה, מלאכת המחקר. היא טונה את מחקרה בזהירות הראויה, מתוך מאמץ אדיר לשמור על "שיווי המשקל". "שיווי המשקל", מקורו ב"המון ניסיון", כפי שהיא מצטטת מתוך דבריו של לואיס קרול (עמ' 46): **מבעד למראה ומה אלים מצאה שם**, בתרגומה המופתי של רינה ליטוין (הקיבוץ המאוחד, עמ' 140). עמדתה של נצר, משוררת וחוקרת, היא בעלת נוכחות כפולה, כמי שנמצאת בפנים ובחוץ בעת ובעונה אחת. נוכחות כפולה זו, היא המעניקה לספר **השלם ושברו** את איכותו, מהימנותו והשיגו הגדולים.

הספר מציב תשתית תיאורטית מוצקה ל"אני מאמין" של המחברת, בכך שהיא סוקרת את הגישות השונות הקיימות, מתמודדת עמן, משווה ביניהן, ומציגה באומץ את עמדתה שלה. באומץ, משום שצריך היום אומץ לא מבוטל כדי לומר על "הפוסטמודרניזם": "בעיני זו עמדה ניהיליסטית, צינית, מנוכרת, שנובעת ממצב קיומי מפוצל, זו עמדת תודעה של תרבות שהתנתקה מהמעמקים הרוחניים הוודאיים, ומהטרנסצנדנטי" (עמ' 21). הניסוח מזכיר את ניסוחיו של ברוך קורצווייל, בספרו **ספרותנו החדשה המשך או מהפכה**, אבל לא פחות, את זיקתה למקום הולדתה, קיבוץ טירת צבי, שהיה הקיבוץ הראשון שעלה על הקרקע במסגרת תנועת הקיבוץ הדתי, כאחד מיישובי "חומה ומגדל", בחלק הדרומי של בקעת בית שאן, בשנת תרצ"ז, 1937.

על אף התנגדותה לגישת "הפוסטמודרניזם" היא רואה בה גם ברכה, שכן "הניבה מבט ביקורתי [...] נטמעה בתיאוריה היונגיאנית והפכה להיות חלק ממנה, כעמדה פוסט-יונגיאנית עשירה יותר" (עמ' 21). מכיוון, שכאמור, אני באה מהספרות העברית ולא מן הפסיכולוגיה, אסיים כאן את הערותי העקרוניות לספרה, ואוסיף בקצרה כמה הערות ספרותיות. תשעה פרקי הספר בחלקו הראשון דנים ביצירות מתחום הספרות הכללית, חלקן ידועות יותר חלקן ידועות פחות, ביניהן: גבריאל גרסיה מארקס: **מאה שנים של בדידות**; **הדוב** של פוקנר; **הרופא הכפרי** של קאפקא, אם להזכיר שלוש יצירות בלבד. השער השני מוקדש לספרות העברית ובו ארבעה פרקים על יצירתו של ש"י עגנון; שלושה פרקים על ספרים של א"ב יהושע; פרק על **שודשי אוויר** של רות אלמוג ופרק על גבריאל מוקה. השער השלישי, שכותרתו: "סמל, דימוי, שירה" - הוא, לפי השערת, הקרוב ביותר ללבה של המשוררת רות נצר. היא תוהה בו על הנושאים שהוצגו בכותרתו, ומביאה דוגמאות רבות משיריהם של משוררים רבים, לרבות שירתה שלה. אני משערת, אף שלא ערכתי מחקר בנושא, שלא פחות משלומדים על הנושאים שהיא מציגה בשער זה: סמל, דימוי, שירה, בשיריהם של אחרים, אפשר ללמוד ממנו על שירתה שלה. פרק זה, יותר מאחרים, הוא "מפתח" הניתן לנו לשם הבנת שירתה שלה. בין

אשמתו מגעת" (עמ' 12). מומלץ לקרוא, כדי להבין איך מתמודדים ביסודיות, באומץ וללא פשרות, עם נושא קשה, רגיש וכאוב זה. מסקנתו: "יונג מעד באחת השעות הקשות. הוא התוודה וחזר בתשובה. עלינו לקבל את החזר בתשובה. הדרך האחרת היא, להשתמש בשיטת יונג, הקרובה לרוחנו כיהודים וכבני אדם, ולהעלים את מקור היניקה וההשפעה. זוהי דרך שאין בה אמת ואינה תפארת להולכים בה" (עמ' 17).

היום, כשדומה שפוחתים והולכים הסייגים המוסריים, נעלמים ההיסוסים וכל המסגרות נפרצות, חשוב וכדאי לחזור להתמודדות זו של אדם מישראל, בין האיש האנטישמי, קרל גוסטב יונג, לבין משנתו, הקרובה ברוחה, דווקא, למחשבת היהדות.

התחבטות זו אינה קיימת כלל בספרה של רות נצר, שבשבילה, כמו גם בשביל אחרים, דומה שהוויכוח הסתיים והוכרע מזמן, ואין כל מניעה לחוקר יהודי במדינת ישראל לעסוק במשנתו של יונג. לעומת זאת, היא דווקא מתחבטת בשאלה, שהיתה שנויה במחלוקת במיוחד בשנות השלושים של המאה העשרים. בלשונה: "השאלה עד כמה פרשנות זו [של חקר הספרות בטרמינולוגיה הפסיכולוגית] מועילה באמת להבנת הטקסט". ותשובתה: "וכיוון שאני עצמי עוסקת בכך, אני מוצאת את עצמי מגלה בתהליך זה את מגבלות הטרמינולוגיה הפסיכולוגית, ואת העובדה שאי אפשר להשתמש במונח פסיכולוגי כמונח (מושג-סימן) אלא כסמל, וסמל הוא תמיד מורכב מאוד ולא באמת ניתן להבנה" (עמ' 44). התלבטות זו קרובה מאוד ללבי. במחקרי התרעתי לא פעם על כך שחידת היצירה נשארת בלתי מפורענת אחרי ככלות הכל. בהערתה זו של נצר, חוזר ובולט ישרה האינטלקטואלי, שמכוחו היא מעידה על גבולות ההבנה ומגבלותיה. אבל בעיקר, מתגלה כאן גם אחד מיתרונותיה הגדולים של הכותבת, שהיא חוקרת ומשוררת בעת ובעונה אחת, ואולי: משוררת וחוקרת, לפי סדר זה דווקא. המשורר שבה עוצר את החוקר שבה מלפענח את "סוד היצירה" עד תום. היצירה תמיד גדולה מכל פרשניה, ותמיד נשארת חידתית.

מעטים הם החוקרים המובהקים, שיעזו לנסח מגבלות אלה במפורש, ולהודות בחוסר האונים של המחקר, ולעומתם רבים הם היוצרים, משוררים ומספרים כאחד, המתנגדים, התנגדות עקרונית, לשימוש בתיאוריות הפסיכולוגיות למיניהן, בחקר הספרות.

כך כתבה רות נצר: "פעמים רבות בעת הניסוח הפסיכולוגי אני חשה כדורכת בטקסט ברגל גסה וגולמנית, או כמי שעל ידיה כפפות גומי שלא ניתן לגעת מבעדן בדבר הנעלם הזה שהוא היצירה האנושית, שלא לדבר על עולם הרוח והמיסטיקה שחומקים מכל השגה. אבל משהו כפה עלי להסביר ולהגדיר" (עמ' 44).

רות נצר מוצאת עצמה בלבד בכך בשני עולמות, שיש ביניהם סתירה או לפחות מתח גלוי: עולם היוצרים ועולם החוקרים. היא מודעת להסתייגותם של הראשונים, שגם היא נמנית עמם, ומצטטת כמה מהם (עגנון, א"ב יהושע, ביאליק). קדם להם בהרבה גרשון שופמן, שהתנגד באופן עקרוני ונחרץ לשימוש בפסיכואנליזה של פרויד במחקר הספרות. בכמה ממסותיו כתב על כך. כך, למשל, במסתו "על ה'סתבך'" (ד' 43. 'העולם' 20.4.1928) שבה הוא מתווכח עם פרויד ועם תלמידיו בכמה וכמה עניינים וביניהם גם בנושא "היהודי", ומתריס: "וכי מפני שיהודי הוא עלינו לקבל את תורתו בלי שום פקפקו?" וכן: "סוף סוף ישנם דברים בחיי הנפש, הנפש המתנועעת בחללו של חוץ, שהפרופסור היושב אוהל אינו יכול להשיגם". וכך, למשל, ב"פרויד ובלטריסטיקה" (ד' 46. לראשונה, 'העולם' 21.12.1928), הביע את הדעה שפרויד לומד מן "הבלטריסטיקה" ולא להפך, וסיים: "פרויד, מלגד, כמה עניינים 'ענוגים' באופן התפיסה 'המדעי', הפרופסורי". וביתר תוקף במסתו: "חסלו" (ד' 62. לראשונה: 'העולם' 9.6.1932), הוא מביע את הדעה, כי

תיקון למשל יותם

שקרים

פרידה היא צער כה מתוק
ויליאם שקספיר, "רומיאו ויוליה"

החברים נפרדו, מי בנשיקה, מי
בלחיצת יד, טפיחה על הכתף.
מי הברכה שככו בנטש הילדים,
מזהלותיהם. היום נוטה להעריב
ובאה שעת השקרים המתוקים:
עלים כמושים ישובו יוריקו,
רגלים כבדות תגמאנה מרחקים,
ארץ אוכלת יושביה תהיה
זבת חלב ודבש.

המשך לסיפור

"השמים נופלים!" "השמים נופלים!" צעקה
התרנגלת בהתרוצצה כאחות דבוק בחצר
החול. היא היתה מבהלת כל כך שהתעלמה
מהשלושולים השמנים שזחלו שם לאחר
הגשם האחרון. כמוכן, איש לא שעה אליה
שכן הכל יודעים את ספור-העם הזה. זמן
קצר לאחר מכן אכן נפלו השמים. בחור
השחור שנבעה במקומם לא היו כוכבים.
גם לא היה מי שיסתכל בהם ויקונן על
גורלה של התרנגלת דוברת-האמת.

אבימלך אכן הרג את שבעים אחיו
בני ירבעל על אכן אחת אך הבן הקטן
יותם לא שרד כמספר בשופטים פרק ט':
הוא לא נחבא בעוד מועד ומשום כך לא
הוא שנשא קולו מראש הר גרזים אל בעלי
שכם ולא הוא שמשל להם את משל יותם על
העצים שהלכו למשח עליהם מלך. לכל היותר
לא היה בין הנספים על האבן ההיא בעפרתה,
אבל אבנים לא חסרו בשומרון לשפך עליהן
דמי נקיים. כך יוצא שמשלים מוסיפים להמשל
ברחבי הארץ ומהם מתקנים מאד באמנותם ואלו
האש עודנה יוצאת מן האטד ואוכלת את הזיתים
ואת התאנים ואת הגפנים ועד ארזי הלבנון תגיע
ומלך אין בישראל איש הישר בעיניו יעשה.

שבע שעות זה המון זמן

בשבע שעות אפשר לחצות פחריה
כל ים אם שתי גדותיו משבצות, כמו בשעונים,
בלקחים שבורים או משפצים. המיטיב להתבונן
יראה את סוכני האמנות השמושית מתרוצצים הלוך ושוכב,
מציצים בעצבנות בשמים המתכהים ורושמים בפנקסיהם
מחירים מעדכנים על פי שערי המטבע המשתנים
בטרים ישוכ היס לאיתנו.

אה, וצריף לזכר שגם יהיה נלחם לנו במצרים.

הספר השלם ושברו, כשמו כן הוא: כפול פנים ואף מרובה פנים.
"גמגום דבור על אופניו". כמו הזוכית המנופצת על העטיפה שצילמה
נצר עצמה. כמו כפל המשמעות שבעצם הצירוף של השם: "השלם
ושברו"; ובמיוחד במילה: "שברו" המכילה בתוכה דבר והיפוכו, וליתר
דיוק: דברים והיפוכם. המילה "שבר" היא גם: שבור, מנופץ; גם: חלק
משלם; גם: תבואה, פך; גם: פתרון, פשר, על משקל: "החלום ושברו"
(על פי המסופר על גרעון בספר שופטים 15). וכידוע, תופס "החלום"
מקום נרחב הן במחקריה והן בשירתה: כגון במצגת היפה של "שירי
חלום" שלה.

מכיוון שהמילה "שברו" אינה מנוקדת, יש אפשרות לקרוא אותה גם
בשין שמאלית: השלם ושברו. המילה שבר, פירושה תוחלת ותקווה.
כל האפשרויות הללו מוסיפות לנוכחותה הכפולה והמורכבת של
הכותבת בספרה, כחוקרת וכמשוררת. בפנים ובחוץ גם יחד. ❖

השאר תעדנה על כך המובאות מתוך שיריה, כהמחשה להבחנות
העקרוניות-תיאורטיות בסעיפים השונים של שער זה.

גם בשער שלישי זה, היא חצויה במלאכתה, ומציגה, במיוחד בפרק:
"שירה היא העצמי ביותר - שירה כמצב נפשי" (עמ' 358-368) עמדת
כפולת פנים: של החוקר-הפסיכולוג מצד אחד, הבא לחשוף ולשפוף
אור על היצירה הספרותית, השירית; ושל המשורר, מן הצד האחר,
הנרתע ממלאכה זו, כניסוחה, בשל "פירוק השירה למונחים של מצב
נפשי" (עמ' 358).

כדוגמה להתחבטות זו, היא מצטטת מתוך שיריה, בצד שיריהם של
אחרים. ואני מבקשת לסיים במובאה מתוך אחד משיריה, המצוטט
בסיום הפרק המחקרי-אישי החשוב והנוגע ללב (עמ' 368):

שיר אינו דבור אבל דבור הנו/ שיר אינו דממה אבל דממה הנו. / שיר
אינו שמחה אבל שמחה הנו. / שיר תמיד הוא סף. / הוא את. אתה.
אני. / והוא עני. / והוא הנני. / הנו ואהיה / גמגום דבור על אופניו.